

UTOLSÓ SZÁMADÁS A SZÜLŐFÖLDRŐL

Ahogy Makóról indult és hatvanegy esztendő múltán Makón zárult Erdei Ferenc áldozatvállalásban és örökségül hagyott eredményekben egyedülálló pályájának ive, szinte ugyanúgy iskolát teremtő szociográfiai alkotások jelzik életművének két végpontját. Erdei Ferencet páratlan tehetsége, politikus és tudós felkészültségének harmóniája olyan egyetemes szemléletű huszadik századi polihisztorrá tette, hogy talán a legteljesebben képes volt a marxista tudományosság töretlen érvényesítése útján a szocialista humanizmus képviselőjére, szolgálatára. A magyar valóság legkülönbözőbb területeit átfogó munkálkodásának gyümölcseit az egész ország élvezte. Az idő fogja megmutatni igazán, hogy a nehezen áttekinthető gazdagságú írói-tudósi és közéleti termés, a kötetek és tanulmányok, fáradhatatlan útmutatások köznapi mértékkel alig mérhető sora állandóan él és hat, inspirál és nyugtalanít. Erdei valamennyi írásában ott izzik a tettekre serkentés, ezt szolgálja különösen széles műveltsége, támadhatatlan logikája, példás tényismerete mellett a szépírói és közéleti töltés, a mindig meggyőző megformálás.

Életművének nagyobb felét, egyúttal a legszélesebb körben ismert részét társadalomleíró, a magyar valóság alföldi kérdéseit felmutató és elemző írásai alkotják. A harmincas évek elejétől hazánk háborúba sodródásáig hihetetlen munkabírással, ritka termékenységgel tette közébe rövid idő alatt klasszikus kézikönyvekké emelkedett köteteit. (*Futóhomok* 1937, *Parasztok* 1938, *Magyar város* 1939, *Magyar falu* 1940, *Magyar tanyák* 1941.) Ezek a munkák — szorgos országjárás, alapos anyaggyűjtés, messzemenő történeti megalapozás és nemzetközi kitekintés előzte meg születésüket — egy kirobbanó tehetségű, harminc éven aluli, illetve alig harmincéves ember könyvei voltak, amelyek azóta is az Alföldről tudottak enciklopédiái és iránytűi. Műfaj tekintetében van bizonyos eltérés ezek között, szemléletük azonban teljesen azonos, egybehangzó: vizsgálatait elsősorban az alföldi mezővárosokra koncentráltta, azok szerepét, gazdasági és társadalmi életét elemezte behatóan. A legkülönbözőbb tudományágak eredményeit és módszereit a kitűzött cél érdekében összefogva — ebben is egyedülálló volt — ő jutott el a legmesszebbre az Alföld településrendszerének és az itt folyt és ma is folyó élet összetevőinek felderítésében. Erdei Ferenc tollát már akkor a marxista társadalomkutatás követelményei irányították. Amit az alföldi településekről, a parasztság nehéz életéről, az osztályviszonyokból fakadó feszítőerőkről írt, azt a szülőváros gyakran idézett — és mindig meggyőző — példáival, tényeivel, de mindig általános érvényű megfigyeléseivel hitelesítette. A szociográfia iránti vonzalma, a műfaj megújuló törekvéseinek támogatása mellett időnkénti tanulmányok írásával, akkor is erős maradt Erdei Ferencnek, amikor a felszabadulás után a politikai és a tudományos élet különböző posztjain szolgált. A településfejlesztés, az államigazgatási szervezet kérdéseiben, a korszerű szocialista mezőgazdaság megteremtése érdekében folytatott sokágú munkájában a gazdasági és társadalmi állapot komplex ismeretére támaszkodhatott. Ez őrizte meg a napjainkban eléggé gyakori szakmai egyoldalúságtól.

Az írói szociográfia értékes hazai hagyományainak tudatában oroslánrésze volt az 1970-ben elindult nagyszabású vállalkozás, az új „Magyarország felfedezése” születésében. Utolsó munkája, alkotói búcsúszava arra a tájra vezette vissza, ahonnan elindult. A sorozat harmadik köteteként megjelent *Város és vidéke* Szegedről és Csongrád megyéről, a szülővidék mai képéről mondja el mindazt *az országnak*, ami egy nemesveretű társadalomleírásban — amely éppen annyira esszé, mint közgazdasági tanulmány, legalább annyira statisztikailag bizonyított szociológiai elemzés, mint amennyire lírai vallomás — elmondható. Hangvétel dolgában ugyanaz a szenvedélyesség hatja át a könyvet, mint Erdei fiatalkori munkáit. Azokban még több volt az intuitív megállapítás, itt a szigorú tudományosság, a pontos igazolásra törekvés az

uralkodó, kevesebb a riportszerű elem, anélkül, hogy a színes és fordulatossá megformálás ereje gyengült volna. Változatlanul megmaradt a személyes élmények, tapasztalatok, beszélgetések hitelesítő szerepe is, nem annyira ténybeli, mint érzelmi-hangulati hitelesítés céljával.

A Város és vidéke — a sorozat és a szerző szándékai szerint — nem valami monográfikus teljességre törekszik. A fejlődésrajzban a szocialista építés negyedszázadának általánosítható elemeit keresi, s arról ír legrészletesebben, ami jórészt még kiforratlan, ami izgató, megvizsgálásra érdemes jelenség. Mindezzel jól összefér, hogy a kötetet a legmélyebb történetiség hatja át, a hagyományok erejének mérlegelése, különösen a termelési és településrendszerei hagyományoké. A történeti folytonosságot a dolgozó, teremtő nép, az alkotó munka régebbi eredményeiből építi fel; figyelmeztet a jó értelmű kötődésre, akár a szellemi élet, akár a városkép alakításáról van szó. Éles szemmel ismeri fel és bontja ki Erdei Ferenc a különféle szervezeti, gazdasági, tudati ellentmondásokat, azzal a szándékkal, hogy feloldásukra javaslatot tegyen. A legtöbbit a termelőszövetkezeti közösségek fejlődését akadályozó érdekelletétekkel, tudatbeli hátráltatókkal foglalkozik, a gyengébb szövetkezeteket a fejlett, messzemenően kollektív szellemű szegedi, makói, szentesi gazdaságokhoz mérve.

A távlati településhálózati tervekben világosan kirajzolódik, mégis Erdei Ferenc könyve alapján értheti meg az olvasó teljes mélységében Csongrád megye és Szeged jövőjét, amely a kötet címében is kifejezésre jutott. Az egész világot átható, általános urbanizáció e tájbeli haladását vizsgálva és a jelenből látható közeljövő felvázolásával — a közhittel némileg ellentétben — adja tudtunkra, a csillagrendszerek nagyon találó hasonlatával, Szeged egyre nagyobb centrális szerepét, amely a megye határain is túlnyúlik, s amely mellett Csongrád megye négy városa is érvényesíti a maga jelentős vonzását. A kötetből világos, hogy e terület arculatát teljesen a városok határozzák meg, a továbbiakban a falvak zömének összezsugorodásával, a lakosság városba vándorlásával kell számolni. A Duna—Tisza közötti megerészt nem tekintve, Csongrád megye erősen „városos” vidék. Távorról sem ilyen egyértelmű a települések egymáshoz való viszonya Békés, Bács-Kiskun vagy Szolnok megyékben. Nagyon reálisan, lokálpatrióta ábrándkeresés nélkül (még Makó esetében is így) veszi számba a kötet az alföldi kisvárosok fejlődésének lehetőségeit, az úgynevezett „alapszintű városokéit”. Történeti hagyományait, egyéni arculatukat megőrizve kell korszerű helyi központokká alakítani őket — állapítja meg — nemcsak gazdasági, hanem szellemi erők tekintetében is.

A könyv többször visszatérő problémája a területszervezés, a közigazgatás, az irányítás számos régebbi és mostani gondja, együtt az önkormányzatok továbbfejlesztésének kérdéseivel. Szókimondó nyíltsággal ír az idevágó konkrét példák leírásáról, de őv a megalapozatlan döntésektől. Végeredményben a városok és a vonzáskörükbe eső községek szorosabb összekapcsolását kívánja közigazgatási eszközökkel és formákban is. A gazdasági életben a túlzott vállalati centralizáció feloldását javasolja, mert jelenleg az egyes városok és községek érdekeit nemegyszer negligálják a más székhelyű termelőegységek, keresztezve a helyi fejlődés menetét, a településfejlesztés szándékait.

A szegedi és a megyebeli rohamos iparosodás eredményeit regisztrálva a társadalmi vonatkozásokkal törődik a kötet legtöbbit; különösen Szeged negyvenezer munkásának összetétele, utánpótlása, szemlélete foglalkoztatja. A városok iparának szerkezetét általában túlzottan vegyesnek tartja, a munkaerő foglalkoztatását szolgáló iparosítás eredményeként. Az iparfejlesztéssel járó kommunális gondok, lakásproblémák rajza ugyancsak Szeged esetében a legrészletesebb.

A hagyományokat és a mai eredményeket, szándékokat elismerve is elégedetlen Erdei Ferenc a szegedi és a megyebeli értelmiség kezdeményezőkézségével, lendületével, összefogásával. A műszaki és agrárértelmiség nem tudott termékeny kapcsolatot teremteni a hagyományos szellemi foglalkozásokban levőkkel, s az időnkénti próbálkozások sem tudtak enyhíteni az értelmiség közösségi életének hiányán. A rossz értelemben vett vidékiességgel történő leszámolásnak az erőteljesebb, igé-

nyesebb szellemi élet az előfeltétele — hangoztatja Erdei. Makó, Hódmezővásárhely és Szentes esetében egyaránt kifejti, hogy a kívánatos városi öntudat és tenni vágyás egyik lényeges tényezőjeként mielőbb lehetőséget kell teremteni a városonkénti lapok kiadásához. Sok szeretettel ír a vásárhelyi művészet arculatáról és rangjáról, nemes indulattal védelmezve annak népi jellegét.

A négy megyebeli városról és Szegedről szóló, tanulmányyszerű részekben fontos mondanivalót hordoz a szerzőnek a városképről, a városszerkezetről leírt számos megfigyelése. Szenvedélyesen szót emel a régebbi főterek megőrzése, eredeti funkciójuk visszaadása mellett. A közösségi élet alapvetően fontos színtereit látja bennük, csakúgy, mint a tömegrendezvényekre alkalmas épületekben. Három-négy évtized szükséges ahhoz, hogy egy-egy város épületállománya kicserélődjön, az új városkép véglegesen kialakuljon. Nagy felelősséget jelent a lakótelepek elhelyezése, kísért az egyhangúság veszedelme, akár többszintes épületekről, akár a sátortetős családi házak légiójáról van szó. A községek arculatában kevesebb a modern elem, Erdei Ferenc azonban felhívja figyelmünket Szatymaz sajátos kertváros mivoltára, Fábiansebestyén korszerű faluképeire. Állandó kérdésként vizsgálja minden nagyobb településnél a tanyák jelenét és jövőjét, a sajátos helyi eltéréseket, amelyek a tanyák korszerűsödését hozták.

A Város és vidéke legszebb fejezeteit az 1970-es árvíz feszült napjainak, az önfeláldozó védekezés hőseinek szentelte Erdei Ferenc. Szeged, Makó és Csongrád esetében szól a veszedelem lefolyásáról, figyelemztetve az időnként feledésbe ment vízmelletlenség felemelő kettősségére.

Nehéz feladat Erdei Ferenc nagyon gazdag anyagú, új megállapításokkal teli, felölelt témájában messze terjedő könyvének akár csak a legfőbb gondolatait is kiemelni, különösen nehéz a szerző eredményeinek, véleményének torzítása, leegyszerűsítése nélkül. Ez a kötet — ha talán egyesek néhány részletével vitatkozni fognak is — méltó betetőzése Erdei Ferenc szociográfus pályafutásának, közéleti és tudományos — egymástól elválaszthatatlan — tevékenységének. Ebben a több évtizedes, küzdelmes munkában, fáradságot nem ismerő gondoskodásban benne volt az egész ország, az egész magyar nép szeretete, s egy kicsit mindenkinél jobban az Alföld, Szeged és vidéke, a makói hagymakertész ősök és Makó városa iránt érzett örök ragaszkodás és tenni vágyás.

Erdei Ferenc könyvének értékéből mit sem von le, mégsem hallgathatjuk el a kötet mennyiségre gazdag képanyagának kirívó gyengeségét. Annál inkább szólni kell erről, mert a sorozatban fontos tartalmi szerep jut a képmellékleteknek. Alig használhatók a bevezetőben közölt térképek, témában és felfogásban egyaránt szokványosak és ötlettelenség a fényképek, zavaróak az összevont képcímek. Nincs egyetlen portré, alig vannak jellemző képek a „szürke életből”, a mutatósabb középületek kaptak elsősorban helyet. Kár, hogy Tóth B. Lajos, a felvételek szerzője, messze lemaradt Erdei Ferenc szövegének szárnyalásától. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

SZABÓ FERENC

A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁG FÖLFEDEZÉSE

A főnti címet olvasva sokan feltehetik a kérdést: mi szükség van negyedszázados szocialista fejlődésünk nagy vívmányainak, történelmi változásainak fölfedezésére, hisz mindnyájan cselekvő részesei s egyben élvezői vagyunk a nagy változásoknak és eredményeinek? Ez kétségtelenül igaz, más azonban részt venni valámban, és az eredményből részesedni; és megint más a megtett útra visszatekinteni, a bekövetkezett változásokat regisztrálni, s közben a kor általános kérdéseire választ keresni és adni. Az ilyen igényű fölfedezésre nagy szükségünk van, és többek között